

6. fejezet.

A plága.

Kollégiumunk szervezetében és tanulmányi rendjében hasonlított a korabeli iskolákhoz, melyek a mintát Németországtól vették. Ez időben Trotzendorf és Sturm iskolái virágoztak itt. Ha ez iskolákat a miénkkel összehasonlítjuk, a miénk szervezete a Trotzendorféhoz, tanulmányi rendje a Sturméhoz áll közelebb. Trotzendorf goldbergi iskolájának 6 osztálya volt tribusokba osztva. A tanulókat oconomusoknak, ephorusoknak és quaestoroknak nevezte ki. Az oconomus a rendre, felkelésre, lefekvésre, ruhák, szobák rendben-, tisztántartására ügyelt fel. Az ephorusok az étkezésnél tartották fenn a rendet. A quaestorok a leckemulasztókat írták fel, a hanyagokat korholták. Az iskola élén egy tanács állott, mely 1 konzulból, 12 szenátorból és 2 cenzorból állt. A kihágások és hibák felett ez a tanács ítélkezett. Pénzbüntetés nem volt. Iskolájának célja: előkészíteni a teológiai, orvosi, filozófiai és jogi egyetemi tanulmányokra. E célt szolgálja a nyelvtan, „mint a többi művészetek anyja és táplálója”. Ennek célja: latinul beszélni és írni, verseket készíteni megtanítani. Hetenként levélírási és verscsinálási exercitium. Az anyanyelvet használni sohasem szabad: *a goldbergi iskolában németül beszélni szégyen volt.* Még a cselédek is latinul beszéltek. Mintha Goldberg nem német földön, hanem Latiumban volna. Az alsóbb osztályokban nem tanárok, hanem idősebb tanulók tanítottak. Ez a rendszer Lancasterre emlékeztet. Sturm strassburgi iskolájának célja: *vallásosság, ismeretek és ékesszólás.* Iskolája 9 évig tart, azután következik tanítás helyett 5 évig előadások hallgatása, az akadémiai fokon. Bakkalaureusi és filozófiai magisteri címet adott, de teológiai, jogi és orvosi doktorit nem. 1567 óta akadémia, 1621 óta egyetem. Ez a strassburgi iskola nem volt sem gimnázium, sem egyetem, hanem valami átmenet a kettő között, egy faja a filozófiai fakultásnak külön, önálló léttel, mert a más három nem jöhet tekintetbe. Egy ilyen fakultás csak úgy virágozhat, mint tagja egy teljes egyetemnek. A másik három pedig, külön választva a filozófiai fakultástól, pusztán kenyérkereső pálya. A tanulmányok által elérendő cél? A vallásosságot mindenesetre sikeresen szolgálja ez a tanulmányi rend, még inkább az iskola belső munkarendje. De az ismeretek hiányosan vannak képviselve. Sok tanulmány teljesen hiányzik. A nemzeti nyelv és irodalma teljesen, számtan csak az alsó fokon van (a mai V—VI. osztálynak megfelelően), földrajz, történelem, természetrajz és természettan nincs. Min-

den idő és erő a görög és főleg a latin elsajátítására fordították. Sturm különös érdemének mondja s büszkélkedik vele, hogy az anyanyelvet kiszorította a gimnáziumból. Plautust, Terentiust adatta elé a tanulókkal, ami aligha volt jó hatással erkölcsi fejlődésükre.

Aztán félszeg és helytelen volt az ékesszólás célkitűzése is. Mert hogyan is akarták e célt elérni? Az *imitatióval*, ami abból állt, hogy szorgalmasan szedegették és gyűjtögették a klasszikusok frázisait, azokat változtatták, tettek hozzá, elvettek belőle, hogy a hasonlóság meglegyen ugyan, de mégse legyen egészen szembeszökő. Nagy helyet foglalnak el ezért Cicero levelei. A latin stílusgyakorlatok — mondja Raumer¹ — „az impotens utánzás gyakorlatai”. E gyakorlatokhoz sokat tanultak könyv nélkül és fáradhatatlanul gyűjtötték a frázisokat. De vajjon érti-e magát az írást az a tanuló, aki frázisokra vadász azért, hogy azokat a beszédben és stílusgyakorlatnál felhasználhassa s e virágokat csak azért gyűjti és szedegeti, hogy verseket faragjon és szónoki fordulatokat gyártson? Ez az eljárás a legjobb esetben csak bizonyos ügyeskedésre, virtuózságra vezet. Sturm egy helyen azt mondja, hogy tanítványai a latin írásban, beszédben és szavalásban képesek nemcsak nyomába lépni a mestereknek, hanem egyenlők Athenae és Róma legnagyobb klasszikusaival. Méltán mondja Raumer ezt a felfogást „pedans korlátoltságnak”, mellyel éles ellentétben áll az a panasza, hogy tanítványai a latin beszédben és szavalásban nem elég ügyesek, minek oka a tanítók, ő maga is és az, hogy — sajnos! — „a latin nem anyanyelve a tanulóknak”.

Olvasva ezeket, önkéntelenül eszembe jut Albert János kedves visszaemlékezése, aki a frekventációról írva a jeles Polyanthearól őszinte humorral írja, hogy „ebből lopogatták a szép hasonlatokat és virágokat”. És Kriza is, akiről Jakab Elek említi, hogy latin szók tanulása közben milyen meglepő készséggel tudta a hasonló hangzású és egymással rimelő szókat párosítani. Trotzendorf Németországból Latiumot akart csinálni. Honnan ez az ellatinosító, elnémetlenítő törekvés? Ez az eleve hiábavaló, sisifusi munka, hogy német ifjakat a természet szava ellenére lelkükben latinokká tegyen, más anyanyelvet erőszakoljon rájuk? Nem ő a hibás, hanem a kor. Az anyanyelv jogai sokkal későbbben kezdtek ébredezni és érvényesülni.

S ami e tekintetben történt német földön, szakasztottan az történt nálunk is az iskolában. Helykimélés szempontjából utalnom kell az olvasót Jakab Elek Kriza-életrajzára,² Nagyajtai

¹ Geschichte der Pädagogik. Gütersloh, 1872. 4. kiadás.

² Ker. Magvető, 1878.

Kovács István „Emlékjegyzeteire”,³ melyben mindketten igaz és hű képet rajzolnak koruk iskolájának belső életéről, a tanulmányok rendjéről, a tanítás anyagáról és módszeréről. De főképpen előbbinek egy alapos tanulmányára,⁴ melyben oktatásügyünk multjának ez a mindeddig legalaposabb ismerője és széleslátókörű ismertetője nemcsak mint alaposan képzett szakember, hanem mint kartárs, mint maga is tanuló, emlékei alapján hű képet fest arról az iskoláról, melynek kiváló tanulója, később különösen szellemi tekintetben leghűségesebb patrónusa volt. Jakab Elek jellemzését így foglalja össze: A mai olvasó ezt a régi iskolát „el fogja itélni annak feltűnően primitív és szegényes jellege, a tanítási módszer számos hiányai, a hosszadalmasság szempontjából s főleg az anyanyelv oly kevéssé méltatásáért. De ez akkor más népeknél is így volt, így volt a hazai más hitfelekezeteknél is. Ha hiba, a kor hibája. De egy tiszteletreméltó indok birta rá valamennyit: a klasszicizmus iránti hódolat s a klasszikus műveltség elsajátítani akarása. E cél el volt érve”. „Nemes és ma is követésre méltó sajátása volt a régi századok nevelésének és oktatásának: a vallásosság és erkölcsösség s amit az oktatási rendszer a szivekbe és kedélyekbe mintegy belecsepegtetett: a humanizmus, a magasztos erények és nagy jellemek iránti lelkesülés és ideáлизм”. A latinnal szemben való felfogás és álláspont Németországban a 18. század közepén innen lassanként megváltozott. Ez a változás pedig abban áll, hogy nem annyira türelmesek vele szemben, mint a 16. században. Mindenfelé sok panasz hangzik, hogy a nyelvek igen sok időt vesznek el. (Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts) Nálunk Besztercén és Szebenben a 18. század közepén az új iskolai rendszabályokat már németül írják.

Ebből a szempontból kell olvasni a plágáról szóló fejezetet, mert történelmi szempontból helytálló ítélet kialakítására kirárolag csak ez tesz képezzé. A plága volt ugyanis a latin ellen vétőknek, a magyarul beszélőknek egyetemes orvosszere. Aki magyarul beszélt, annak átadták a plágát, amelyért különböző időben különböző módokon kellett bünhődnie. A plága eredeti büntetése 1 nummus volt, de 1673 febr. 2-án a rektor rendeletére a cétus egyhangú hozzájárulásával eltörlik s memoriterrel helyettesítik. Ekkor írják elé 6 distichonnak, vagy 12 heroicanak elmondását, vagy ha valaki a prózát jobban szereti, Cicero vagy Ravisius munkáiból egy részt, melyet a cétus előtt a divizióknak kell elszavalni. Ekkor szabályozzák a plága

³ Ker. Magvető, 1873.

⁴ Az unitáriusok nevelés- és tanrendszere. Néptanítók Lapja, 1884. 17. évf.

körüli vita intézési módját. A szászoknak a szász beszédért adják át a plágát; nekik azonban szabad magyarul beszélni és a diákoknak is velük. Ugyanez a törvény áll a szekundánusokra is, akik ha valamiben vétnek ellene, a közvizsgálaton 5 korbáccsal büntetnek. E törvény megszegője nemcsak foedifragus, hanem mint az egész iskolát ragályozó pestis tétessék ki az iskolából. (Fasc. II. 293.). Ugyanez év szeptemberében (Fasc. II. 300.) szabályozzák a plága átadásának módját, Ez időben Szentiváni Márkos Dániel az igazgató, ki alatt még egyszer változik a plága büntetése 1677 szept. 4-én (Fasc. II. 347.), mikor eltörlik a recitálást s minden éjszakáért 2 dr büntetést állapítanak meg, mert a cétus úgy látja, hogy sok baj származik abból, „minthogy csaknem mindenki az anyanyelvét használja“. Kolozsvári Dimén Pál alatt 1698 novemberében hozzák azt a törvényt (Fasc. III. 39.), hogy a plágát vásár alkalmával nem szabad letenni, amikor nincsenek leckék, 30 nummus büntetés mellett. 1757 okt. 29-én megint panaszolja a Fasc vezetője, hogy az anyanyelv használata a latin mellőzésével nagyon elterjedt. Észrevették, hogy a noviciusok nem mervén letenni a plágát, rendre maguknál tartották. Ezért határozzák, hogyha valaki egy más helyett, mikor nem plagarius, a plágát egy éjjel magánál tartja, azt hazudva, hogy ő volt a plágárius, ő is, az átadó is 6 drt fizet. (Fasc. V. 163.). 1764 szept. 9-én Agh István rektor 5 pontból álló rendeletet hirdet ki: (Fasc. V. 309.).

1. Ezután a plagarius büntetése nem bibliai versek elmondása, hanem 1 poltura, melyet szombatoként a szeniorok adnak be (s ezzel világítják a folyósót).

2. A secundanusok is ugyane büntetést fizetik be a secundania exactorához minden éjszakáért.

3. Ha a neutralista, mendicans vagy classista magyarul beszél, a hospes a neutralistát a poesis praeceptorának, a classistát vagy mendicanst a seniornak jelenteni köteles, mert ha elmulasztja, büntetése 1 poltura.

4. Ezért a primariusok közül 12 esküdt állíttatik, kiknek teendője a hanyag hospereket figyelni, a seniornak jelenteni a magyarul beszélőket s rendetlenkedőket.

5. (Ez a pont a belső rendre és cse dre vonatkozik.)

1786 okt. 14-én, mikor Lázár veszi át az igazgatást, megújítják az 1764. évi törvényt, de azzal a módosítással, hogy a plágáriusok büntetése ezután az exactori jövedelem pótlására szolgál. 1788 ápr. 5-én (Fasc. VI. 456.) észreveszik, hogy vannak olyanok, akik „nem szégyenlik“ a plágát egész héten át maguknál tartani. Aki ezután a plágát egy héten 3 napig magánál tartja, az e heti jövedelemből semmit sem kap. Az 1811 febr. 10-én Kolozsvárt tartott Főtanács megállapítja, „hogy a

magyar beszéd igen elhatalmasodott a tudományok deák nyelven tartani szokott tanítása felette kárára és hátrányára s ezért a jövő examenre előállani tartoznak (a IV. éves és ezenfelüli tógások) privata industriájok alapján, különben minden iskolai beneficiumoktól megfosztatnak s eklézsiákba nem rendeltetnek; mostani hibájokért (nem állottak elé vizsgára) egész praemiumjaikat elvesztik; s ha a deák nyelvet nem gyakorolják szorgalmasan, az eddigieknél keményebb eszközöket fog használni.

1819/20 iskolai év elején (Fasc. X. 326.) a szobafőnököknek egy utasítás kötelességévé teszi, hogy a hazai nyelven való beszélgetést megakadályozzák. A magántanítók ugyanekkor készült utasítása (4. p.) pedig előírja, hogy naponként kétszer latin és német mondatokat kell könyv nélkül betanítaniok tanítványaiknak s az 5. p. szerint naponként 2—3 magyar mondatot adjanak nekik latinra fordítás végett. Tartsanak hetenként kétszer házi extemporalékat. Aztán ügyeljenek, hogy a tanulók magyarul ne beszéljenek; s a latin nyelv tanítói a plágára nagy gondot fordítsanak. Az 1815 jan. 6. kolozsvári Főtanács által megállapított igazgatói utasítás előírja, hogy „hetenként 2—2 exercitiumokat és stylusokat s néha-néha extemperaneusokat készíttetni el ne mulassza s azokat a praeceptoroktól is ottanottan magához vitesse, hogy lássa, vajjon azokat a preceptorok jól corrigálják-e“.

A latin beszédre vonatkozólag elmondok két esetet. 1813 nov. 25 én tárgyalta az esküdtszék. Nov. 22-én négy diák — a nevek mellékesek — bizonyos tárgyról beszélgetni kezd, kezdetben latinul, később egyik magyarra fordítja a szót. A más három megmarad a latin mellett. A plága épen egyiköknél volt s ez nyomban át akarja adni, de a másik nem fogadja el. Az exaktor elé citálják s itt egyszerűen letagadja, hogy magyarul beszélt. A tanuk sem vallanak ellene. A szenior elé mennek s itt sem világosodik ki a dolog. A plágárius nem hagyja annyiban a dolgot, megy az igazgatóhoz s kéri, parancsolja meg a szeniornak, hogy eskettesse meg két tanúját. Ez meg is történt s már-már elsimult a dolog. De a főnök észrevette, hogy itt valami hiba történt s a plágáriusnak valószínűen igaza van. Ezért esküdtszék elé viszi a dolgot s itt szigorú investigatiót tartanak. Kezdetben csak egyik vall, később maga a delinkvens is, mikor látja, hogy minden tagadás hiábavaló, bevallja, hogy igenis magyarul beszélt. A delinkvenst felmentik „quia nemo ad fatendum contra se cogi possit“, mivel senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy maga ellen valljon. A két tanút pedig, akik hamis tanuvallomásukkal méltatlanná tették magukat a tógás diákok társaságára és a hazugság szennyfoltjával bemocskolták magukat (non amplius sunt digni togata

societate, qui se nota infidelitatis macularunt) frekventációra és reversális adására kötelezték.

A másik 1791 nov. 11-én történt, amit a Fasc. írója, „mint iskolánkban nevezetes esetet“ könyvel el. Este 7 órakor Ürmösi József plágárius hallja, hogy Tarcsafalvi Pálffi János magyarul beszél. At akarja adni a plágát, de ő nem veszi el. Megy az exaktorhoz. Nincs otthon. Egy kis idő múlva megint átmegy a Pálffi szobájába, hogy átadja. A szobában sötét van. Alig teszi be a lábát, Pálffi megragadja, a földhöz veri, iszonyúan elveri s hogy ne kiabáljon, száját befogja. Kevés hija volt, hogy meg nem fojtotta. Ajka tele lett sebekkel. Az eset Afrikában történt. A szomszéd szobában, Ázsiában, hallották a zajt és kiabálást. Átszaladtak és az elalélt, halálra gyötört Ürmösit kiszabadították Pálffi kezéből. A főnök azonnal összehívta az esküdtszéket. Pálffit börtönbe zárták s másnap reggelig zár alatt volt. Később, írásbeli kérésére, a carentiát elengedték neki.

Ennyi erőt és időt pazaroltak egy ma már természetellenesnek tartott rendszer fenntartására. Úgy látszik, hogy az igazságok lassan érnek s könyökükkel kell maguknak utat törniök. Még sok idő telt el ezután, míg Brassai fáradhatatlan buzgalma folytán a magyar nyelv kivívhatta jogait az iskolában.

Az a Vélemény, melyet az 1832. évben kiküldött törvényelőkészítő bizottság valamelyik tagja készített, erről a kérdéstről nyílt őszinteséggel nyilatkozik. Szomorúan tapasztalja a diák nyelv tanulásának nagy hanyatlását. Okául felhozzák, hogy holt nyelv lévén, nincs „ösztön“ az ifjúban a tanulásra. Aztán kürtölik a világban, hogy nem szükséges, anélkül is meg lehet élni. Nem tanítják jól az alsó osztályokat. Nincs mód a latinul beszélésre való rászorításra, mert a plága nem hathatós szer erre.

A plága jártatására ez a tapasztalata: „Én tudom, egy darabig járt a plága a deákok között, de csak egy néhány, úgyszólván aljasabbak között, jó emberének, házbelijének nem adta, hanem akire haragudott, az után leskelődött a gangban és így időt vesztett, verekedések történtek s mégis az egész deákság magyarul beszélt. Tudom, hogy egy néhány eszendőtől fogva nem jár a plága, mert az első éves deákok rendre magoknál tartják és fizetik érette éjjelenként a garast“. Más módról kell gondoskodni tehát: beneficiumokat tűzni ki minden osztályban könyvek, darabok olvasására, magyarról latinra s viszont fordítására, értekezésekre. Minden tanuló szorítottassék rá minden osztályban a fordításra. Mindezekből levonja végső következtetését: „ne legyen főtörekvés tárgya a deák beszédre szorítani, mert lehetetlenség, minthogy egyetlen

kényszerítő eszköz a plága jártatása". Ugyanilyen módon küzdött Brassai a latin ellen, kifejtve, hogy a tanuláshoz egyetlen célja s egyben tárgya a latin, melyet minden ellenkező állítás dacára egyetlen tanuló sem tud hibátlanul elsajátítani, mert rossz módszerrel tanítják. Sőt, Brassai tovább megy s egyenesen azt állítja, hogy egy idegen nyelvet sem lehet tökéletesen elsajátítani, annál kevésbé egy holt nyelvet.

Mindez okfejtés hiábavaló volt, mert az 1839. évi törvények fenntartják, illetőleg: helyreállítják a plágát. A 11. és 31. cikk szerint a publicusok hetenként rendre magyarul (íme egy kis engedmény a korszellem irányában!) és deákul szónokolni kötelesek. A 33. cikk szerint latin munkákra a bíráló a nyelv gyakorlása tekintetéből latinul teendő. A 78. cikk szerint: Hogy az alsóbb osztályokbeli tanulók a latin nyelvben sikeresebben gyakorolhassák magukat, az iskolában, szobákban, auditóriumokban, udvaron deákul beszéljenek. Az ez ellen vétőkre az új. n. plága helyreállítatik, mely kétféle lesz: classis- és szobabeli. A classisbeli plágára nézt ez a rend tartassék: a köztanító minden lecke alkalmával tudakozza ki a plághordozót, büntetésül hagyjon ki neki bizonyos részecskét másnapi leckéül valamely kézikönyvből szolgáló auctorból. Hasonlólag a szobákban a gazda jártasson plágát és leckék alkalmával a plághordozóknak bizonyos latin darabocskát, vagy phrasest hagyjon ki megtanulás és elmondás végett a következő lecke idejére. Akik pedig ez ellen többször vétenének, azoknak nevek jegyeztessék a classisbeli jegyzőkönyvbe. A deákok és publicusok is az iskolában hasonlóul deákul beszélni kötelesek, melyet ha nem tennének, az esküdtek szorgalmatosak légyenek az ilyeneknek az esküdtszékre feljelentésében és azok mindannyiszor 4 pkrrel büntetessenek. A szokásos magyarul beszélők pedig semmi beneficiumot, praemiumot ne kapjanak s azon felül theatrumokba és bálba ne bocsáttassanak".

Az 1845. évi törvények e szigorú intézkedésekből csak annyit tartottak meg, hogy a filozófiai tanfolyamra való felvételre bizonyítványt kell bemutatni az alsóosztályú tanulmányokról, *jelesen a latin nyelvből* kiállott „szigorú megvizsgálásról”. A latin iránti ezt az előszeretetet őrzik még az 1896. évi törvények is, midőn javítóvizsgálatra utasítják azt, aki két tárgyból elégtelen; de ismétlésre, ha e két tárgy egyike a latin (másik a mennyiségtan).

Hogy tartották fenn magukat a diákok.

Ennek a feladatnak a megoldása akkor is elég nehéz volt, de talán mégsem annyira, mint ma. Szülőiktől kapott költségen kívül életük fenntartására szolgáló eszközök kétfélék: úgymint vagy az intézettől különböző formában kapott segély és támogatás, vagy saját munkájukkal és fáradságukkal megszerzett pénz és adomány. Az intézettől kapott segélyek: ingyen lakás, hagyományok és ajándékok pénzben, élelemben és ingatlan birtokban és az ú. n. septimanalis és Suki-féle divisio. Saját fáradságukkal és szolgálataikkal szerezték azt, amit a magántanítás, kántálás, astatio, legatio, lakodalmi üdvözlés, temetéseken való éneklés, betegeknel való virrasztás és saját testi, fizikai munkájuk által (aratás, szőlőművelés) összegyűjtöttek. A kollégiumban való lakásért a diákok, adataim szerint, nem fizettek semmit egészen a harmadik, a belső Magyar-utcai kollégium felépüléséig. Az ú. n. *heti osztalék* (*septimanalis divisio*) eredete egészen az iskola megalapításának legelső idejére megy vissza. János Zsigmond ugyanis az iskola fenntartására adta a kolozsvári dézma negyedét (*quarta*). A tógás diákok a kolozsvári eklézsiától, mint ezen *quarta* s általában minden vagyon kezelőjétől, kezdetben minden héten, de a törvények és szabályok összeállítása idejében már csak minden két hétben (a hónap 15-én és 30-án) 7 frt 68 drt kaptak a nyári két hónap kivételével. A segélyezésnek ez a módja fennállott 1718. évi március 31-ig, mikor a piaci iskolát s minden az iskolához és templomhoz tartozó vagyont elvettek. Ettől kezdve az iskola fenntartásának és a diákok segélyezésének a módja teljesen megváltozott. Mindenükből kifosztva lévén, világi főuraink kezdtek adakozni pénzben, vagy búzában. Aztán rendszerezítették az ú. n. *kollektázást*. Az esperesek az eklézsiáktól és egyesektől gyűjtöttek s főkonzisztórium idején a gyűjtött összegeket kihozták s beszámoltak róla. Ez adományokat 1724-ig az eklézsia kezelte. Ettől kezdve az iskola jövedelmeit elválasztották az eklézsiáétól, kezelését külön pénztárosokra bízták s ebből fedezték a septimanalis divisiot. A divizio az idők folyamán részben a szegénység, részben a rossz és lelkiismeretlen gazdálkodás miatt sokszor elmaradt s ezért sok baj és panasz származott. 1721 nov. 29-én (Fasc IV. 273.) Sombori Ferenc, régen a szász, most a magyar eklézsia kántora, azt kéri a cétustól, hogy úgy részesüljön a divizióból, mint akkor, mikor a szász eklézsia még meg volt. Ez t. i. a templom elvételekor megszűnt. A cétus határozata az, hogy míg Simon

Mihállyal, az ügy legfőbb intézőjével, nem tárgyal, nem lehet dönteni, minthogy „a heti divisio nem az eklézsiától jó, mint régebben, hanem a státustól” (világi uraktól). December 31-én bejegyzí a Fasc. vezetője (Fasc. IV. 274.) Simon döntését, mely világosan rámutat *e segély természetére: mivel a diviziót a státus csak azoknak adja, akik vagy tanítanak, vagy tanulnak*, azért Sombori nem kaphat belőle, sőt a másik kántor is csak akkor, ha lelkiismeretesen tanítja az éneket. 1731 szeptemberében (Fasc. IV. 431—432.) a szenior és exaktor bujtogatják a diákokat „divisiojuknak bizonyos idő óta méltó és rationabilis okokra való interimális suspensiojáért”. Ezért a konzisztórium figyelmezteti őket és az egész cétust, hogy a heti diviziót ne tekintsék debitumnak, hanem ingyen jótéteménynek s mint ilyent ne követeljék, hanem alázatosan kérik, különben könnyen megtörténhetik, hogy utódaik kárára végképen elvesztik. Két év múlva 1733 november 7-én (Fasc. IV. 474.) az a panaszuk, hogy már 24 hét óta nem volt divizió. Olyan szükségben vannak, hogy még papirost sem tudnak venni, hogy a rektor előadása után jegyzeteket csinálhassanak, sem ruhát, élelmet. Választanak tehát két megbizottat, hogy a cétus nevében menjenek az igazgatóhoz s kérjenek engedélyt arra, hogy 2, vagy 4 társuk nevében menjen ki a patrónusokhoz s minden rendűekhez, panaszolja el sorsukat s gyűjtsön számukra, amit csak lehet. 1737 decemberében (Fasc. IV. 585.) felsóhajt a szenior: Közeledik már a divizió ideje, de régóta — Isten tudja miért, — nem kapnak pénzt s ezért csak „verbalis” diviziót tartanak. De — mondja vallásos beletörődéssel — advent idején nem akarunk veszekedéssel botrányt okozni. 1785 novemberében (Fasc. VI. 351.) azt olvassuk, hogy ebben az iskolai évben még nem tartottak diviziót, mert a havi pénzt a provisor a szőlőmunkákra adta ki, októberre pedig ismételt kérésre sem kaptunk, mert a perceptornál a pénztárban egyetlen dénár sem volt.

A diákságnak ez a szegénységgel és arcpirító koldulással súlyosbított sorsa indította Suki Lászlót végrendelete tétélekor arra az intézkedésre, hogy a tógás diákok segélyezésére évi 300 mfrtot hagyományozott. Ez a segély 1793 jun. 30-án osztott ki első ízben. Ez a végrendelet, — mely a végső szükség utolsó órájában isteni segítő kegyelemként jött, nemcsak a diákok, hanem a tanárok és alkalmazottak sorsán is nagyot lendített. 1796 jan.-jában (Fasc. VII. 358.) az ifjúság kéri a konzisztóriumot, hogy a diviziót, amely most 10 frt, de régebben 15 frt 34 dr volt, emelje fel. A konzisztórium felemeli 15 frtra, de kimondja, hogy aki igaz ok nélkül egy hónapban háromszor leckét mulaszt, az teljességgel nem részesedhetik belőle. A *Suki-féle segély* (Sukianum beneficium) kiadása módját az 1797.

évi tordai Főtanács következőleg szabályozza: A diákok a tudományokban való ügyekezetök, szorgalmuk és erkölcsük szerint 3 klasszisa osztatnak: I. klasszisba tartoznak a legérdemesebbek, a II.-ba a közepesszerűek, III.-ba az ezeknél is alábbvalók. A köztanítók részére 15—15 frt kiszakíttatik. A maradékból 1 rész a III., 2 rész a II. és 3 rész az I. klasszisban levőknek adatik, ha az utolsóban eminentiája volt valakinek, 4 rész akinek mindenben eminentiája volt, egész stipendium adatik; akinek egy nulla klasszisa van, az az egész stipendiumot elveszti. Így az egész deáki társaság érdemei szerint részesült. A Főtanács helybenhagyja a segély kiadásának ezt a módját, de hozzáteszi: „a negligentianak s engedellenségnek a kollégiumból való tökéletes kiirtására“ a leckemulasztók ebből teljességgel nem részesülhetnek. Az 1804. évi ürmösi zsinaton kérdésbe jő, hogy a javadalom kiosztásánál nemcsak az előmenetelre, hanem az erkölcsökre is különös tekintettel kellene lenni. A zsinat kimondja, hogy az 1797. évi határozat szerinti beneficium az erkölcsbeli hibákhoz képest kisebb-nagyobb részben, vagy egészben is elvonható, ha különben tanulásbeli kalkulusok jó is és a könyvtár szükségére fordíttasék. A heti divízió 1856-ig állott fenn. 1857-től kezdve csak az iskolai év végén volt egy divízió a Suki-hagyományból, temetésekért és legációból kapott összegekből. A divíziót a 60-as évektől kezdve alapítványok váltották fel, melyeket az alapító levelek rendelkezései szerint osztottak ki.

Hagyományok és ajándékok útján már kezdettől fogva segélyezték a hívek a diákokat. A Fasciculusok sok feljegyzést tartalmaznak ilyen ajándékokról és hagyományokról, melyeket úgy adtak, hogy a cétus a maga törvényei szerint ossza ki tagjainak. A 17. századból álljon itt néhány adat: 1637 jan. 10-én Szilvási neje küldött a diákoknak 6 kenyeret, 4 sajtot, a mendikánsoknak 3 kenyeret, 2 sajtot (Fasc. I. 143). Okt. 11-én a senatus 60 veder mustot, eladják 22 frtéért, ebből a magyarok kapnak 14 frt 52 drt (Fasc. I. 148.). Dec. 23-án a fejedelem feleségével és fiaival Kolozsvárra jő, kantációval üdvözlik; adott 10 frtot, fiai 99 és 90 drt (Fasc. I. 150.). 1638 ápr. 22-én Eötvös Bálint testál 20 frtot és „Calepinum septem linguarum in usum perpetuum (Fasc. I. 154.). 1639 május 27-én Rákóczi fejedelem ad 4 frtot. 1640 okt. 11-én a senatus 20 veder mustot, eladják 11 frt 50 dréért (Fasc. I. 207.). 1648 május 11-én Hédervári Mihály felesége, „az összes szegény diákok anyja“, 10 frt testál (Fasc. I. 274.). 1693 okt.-ben a nagylelkű patronusok 60 veder mustot, eladják 48 frtéért. Gyerőfiné Kemény Katalin 1681 dec.-étől kezdve haláláig évről-évre 100 véka búzát (Fasc. II. 385., 398. és Fasc. I. D. 5., 22., 39.), amiért a cétus névnapján kedves

ajándékokkal emlékezik meg róla. 1693 nov. 17-én az unitáriusokat házról-házra járva összegyűjtének 131 frt 74 drt. 1694 jan. 2. Pekri 50, jan. 23-án Dési László 100 véka búzát. (Fasc. I. D. 7.). 1694 ápr. 10-én az évnegyedes divíziónál a praebendális pénz 165 frt 50 dr, amilyen összegre idáig nem emlékezünk". (Fasc. I. D. 14.) 1666 jan. 19-én Auner Gábor fát ad, mit a diákok maguk vágnak fel. (Fasc. II. 216.) 1689 febr.-ban Toldalagi János 100 véka búzát ad, azzal a feltétellel, hogy a szászokkal egyenlően osszák el. (Fasc. II. 453.) Jun. 25-én Toldalagi András pénzt küld s igéri, hogy ezután évenként adni fog, csakhogy „mi is nyáron, ha úgy adja alkalom, ne tagadjuk meg a segítségünket". (Fasc. II. 462.) 1689 dec. 7-én Solymosi Istvánné az egész cétust, a szászokat és mendicansokat is megvendégeli. 6 asztal volt, „még a nagyétű sem kívánhatott többet". (Fasc. II. 467.) 1691 jan.-ban egy asszony(?) 39 véka búzát küldött, „cum maxime angustiis et penuriis rerum circumvalleremur" (Fasc. II. 488.). Ugyanekkor az eklézsia 34 kenyeret süttetett a diákoknak.

A hagyományok történetéből fel kell említenem a 6 üst esetét, amely sokáig belső forrongást és nyugtalanságot keltett a diákság körében. 1673 nov. 27-én (Fasc. II. 301.) egy özvegy-asszony 6 üstöt hagyományozott a cétusnak, melyeket a diákok tudta nélkül, de nevükben Krajcár András eklézsiái gondnok vett át a rokonoktól. A diákok azt hitték, hogy nekik hagyományozta s írásban kérték az üstök átadását. Mikor sokáig nem kaptak választ, 1674 febr. 3-án (Fasc. II. 303.) elhatározták, hogy a következő nap senki sem megy templomba. Hiába mondta a főnök, hogy a hagyomány nem nekik szól, hanem alamizsna gyanánt használatukra van adva, nem akarták elhinni s azzal vádolták, hogy meg van vesztegetve. Ez a belső forrongás a patrónusok fülébe jut, akik febr. 21-én az iskolába mentek s megmagyarázták nekik, hogy az üstök nem a mostani diákoknak vannak hagyva, hanem az iskola használatára, hogy bérbe adassanak s ezt segélyként kapják. Aztán meghatározták a bérbeadást s hogy évenként kétszer Szent György és Szent Mihály napján a bér közöttük kiosztassék. 1727 febr. 19-én (Fasc. IV. 382.) az üstök a cétus gondozásába kerültek.

Saját munkájukkal és fáradságukkal következő módokon szereztek meg fenntartásukat: *temetéseken való énekléssel*. Temetés a cétus szempontjából négyféle volt: *funus generale*, *f. speciale*, *f. misericordiale* és *f. ecclesiasticum*. Az elsőre az egész cétus kivonult, a másodikra csak egy rész. Ezt a kivonulást és éneklést az illető család anyagi helyzetéhez és gondolkodásához képest különbözőképpen díjazták. A harmadikra emberi érzésből vonultak ki, a negyedikre szintén díjazás nélkül

az illető egyházi ember iránti kegyeletből és tegyük hozzá: kötelesség és előírás szerint. 1635 aug. 28-án temették Gyulafehérváron Mikó Ferencet, honnan 300 frt hoznak haza, melyből személyenként 2 frt 75 dr jut egynek. (Fasc. II. 132.) 1653 aug. 6-án a tanári kar 8 diákkal Keresdre ment Bethlen Ferenc temetésére, honnan szintén 300 frtot hoztak (Fasc. II. 75—76.). Ebből nekik 12 frt jutott. Az egyházi temetés meghatározása körül bizonyos nézeteltérések is fordultak elő. Megtörtént az, hogy egyházi ember temetésénél nem az eklézsia hordozta a költségeket; ha azonban a temetés az eklézsia költségén történt, akkor kötelesek voltak kivonulni és szolgálni. (Fasc. II. 331.) Az 1676-ban összeállított rendszabályok után 16 esztendővel, 1691 márciusában (Fasc. II. 495.) felveti a kérdést a főnök: egyházi személyt kötelesek-e temetni, ha a család nem fizeti meg a díjat? A döntés az, hogyha az eklézsia gondoskodik a temetéshez szükségesekről (rúdak, szemfedél, halottvívők), akkor az egyházi temetés, tehát kötelesek kivonulni.

Menyegzőkön megjelentek s az örvendezőket versekkel s a gazdagabb viszonzás reményében ajándékkal lepték meg. Itt egy *explorator* és egy *saluator* működött közre. Amaz kiszimatolta, hogy hol készül a menyegző, ez verset faragott s a menyegzői háznál elszavalta. 1789 nov. 18-án (Fasc. VI. 509.) egy ilyen *explorator*nak azt felelték, hogy régi szokás, kiment divatból s nem adtak semmit.

A pénzszerzésnek másik módja volt a *cantatio*. Kezdetől fogva szokás volt, hogy karácsony napján a diákok csoportokba oszolva, a városi híveket házról-házra járva felkeresték s énekekkel és versekkel üdvözölték. A *cétus* minden *pars* részére választott két *praebendistát* és két *cursor*t. Mindenikben volt egy *saluator* és egy *praecentor*, énekvezető. Az egyik *saluatora* vagy a *szenior*, vagy az *exaktor* s ez járt a tanároknál és papoknál. Két *pars*ban az ének vezetője az eklézsia két *kántora* volt. A többiben erre alkalmas diákok. Ez volt a tanulók segélyének egyik leggazdagabb forrása, mert ennek ellenében a jobb módúak rendre ebédet főztek, mit a diákok a kollégiumba felhordva fogyasztottak el, a szegényeknek pedig pénzt adtak. Csak egyetlen adatot említek. 1684 áprilisában 2 *praebendista* „a diákok reményén és várakozásán felül nagy szorgalommal és lankadatlan munkával” 100 frt 29 drt gyűjtött, mit zajos öröm és tapsok között osztanak szét (Fasc. II. 395.). A *decantation*nak két faja volt: *generalis* és *partialis*. 1699 decemberében (Fasc. III. 42.) a rektor elrendeli, hogy ezután *generaliter* csak a vezért (*ducem*) kell megkántálni. Ettől kezdve aztán a várost csak *partialiter* kántálták, az elővárosokat pedig csak a *noviciusok*. Ez alkalommal összegyűjtöttek 128 frt 61 drt.

1718 után, mikor az iskolafenntartás terhe az eklézsiáról a „státusra” ment át, a főzés teljesen megszűnt; a pénzbeli adományok azonban meggyarapodtak. 1784 dec 23-án (Fasc. VI. 329.) olvassuk ezt a bejegyzést: „minthogy a repr. consistorium határozatából tógás diákok a jóltevő polgár urak *cantioval való felkeresésére, mint eddig szokásban volt, nem küldetnek ki; csak üdvözlésre a következők küldetnek*: 1. A papi rendhez latinul az exactor, magyarul a poesis tanítója; hoznak 9 frt 34 drt. 2. A belső Közép-utcából szintén kettő 30 frt 34 drt; a külső Közép-utcából 3 frt 82¹/₂ drt; a belső Monostor-utcából 24 frt 93 drt, a külsőből 8 frt 62 drt; a belső Magyar-utcából 12 frt 22 drt, a külsőből 6 frt 79 drt; a külső Hid-utcából 2 frt 60 drt.

A cantatio 1857-ben a heti divisióval egyidőben megszűnt.

Ennek történetéből legyen szabad egy sajnálatos esetet szintén elmondanom (Fasc. II. 191.). 1663 januárjában a diákok keveselték azt a pénzt, ami ilyen úton begyűlt. Pedig meggondolhatták volna, hogy a sok háború miatt a hívek leszegényedtek, kimerültek. Egynek csak 50 drt küldenek. Hét diák összebeszél, hogy küldjék vissza a pénzt egy-egy obulussal megpótolva. De a szenior ezt a kihívó vakmerőséget megakadályozta. Ezért szombaton d. u. 3 órakor nem mentek a templomba. A tanárok, papok templom után összegyűlnek a papi házba s hivatják őket a kántor által. A papok szavát semmibe veszik, ellenszegülnek. A papok a konzisztóriumnak jelentik az esetet. Mikor az igazgató a konzisztórium rendeletét ki akarja hirdetni, nekiesnek az ökönomusnak és rektornak botokkal, miközben az egyik megsebesül a rektor által. Az a büntetés, amelyet kaptak, hogy az iskolát üdözölniök kell, 3 napig börtönbe záratnak s részüket a divisióból elveszik, nem törölte le ennek a tettüknek a feltjét.

Az *astatio* abból állott, hogy a nagy ünnepek alkalmával úrvacsoraosztás után egy-egy diák, vagy mendikáns pohárral, vagy tányérral a templom ajtajába állott. A hívek kijövet alkalmával pénzadományokat adtak s ezek az összegek a diákság közös kasszájába mentek. A mendikánsoknak külön pénztáruk volt. A 18. században a templom elvétele után két helyen, a Monostor- és Közép-utcában tartottak istentiszteletet. *Astatio* is e két helyen volt. Aztán a Szent Erzsébet-aggháznál, vagy „ispotály”-nál nekünk is volt papunk s híveink közül némelyek idejártak, ezért *astatorok* itt is állottak. Sőt a lengyel unitáriusok imaházánál is. E két utóbbi megszűnván, e helyeken az *astatio* is elmaradt. A templom felépülése után 1796 decemberétől ennek két délre és egy keletre nyíló ajtajában történt az *astatio*. 1710-ig csak karácsonykor és pünkösztkor volt

megengedve. Húsvétkor és Szent Mihály-napján a mendikánsok álltak ki. 1710 szept. 23. (Eklézsia jegyzőkönyve 1710—1717.) „végeztetett, hogy az deákok Szent Mihály-napban astáljanak az communionnak idején ennek utána s az collecta is helyben maradjon“. E végzés oka az volt, hogy a szőlőtermés elfagyott s az eklézsia nem tudta kiadni a szokás szerint őket illető mustot, 1723 december 25-én olvassuk (Fasc. IV. 30.): Eddig az volt a szokás, hogy a karácsonyi szüneten az általános cantatio mellett is gyakorolták az astatiót. Most a konzisztórium az eklézsiával együtt „propter praegnantes rationes“ azt eltörölte s az astatiót csak pünkösztkor és Szent Mihály-napján engedte meg. A következő év decemberében feljegyzi a főnök (Fasc. IV. 336.), hogy kérték a püspöktől az astatio megengedését, meg is ígérte a közbenjárását, de nem tudta kieszközölni, de gondja lesz, hogy valamely más módon kipótoltassék. 1729 dec. 17-én (Fasc. IV. 418.) a karácsonyi astatiót megint megengedték. Az astatio 1857-ig állott fenn.

1716 szept. 24-én özv. Rhener Szőcs Istvánné Bek Borbára 3 drb ezüst poharat ajándékozott a cétusnak és aranyfonállal átszőtt terítőket az astálók számára. Felíratuk ez: „Csináltatta ezt a pohárt Rhener Istvánné Bek Borbára a kolozsvári Unitaria Scholában tanuló deákok számokra 1716. Esztendőben“. A piaci iskola elvételekor ezt a három poharat megmentették. Most a filológiai szertárba vannak elhelyezve. 1779 ápr. 3-án (Fasc. VI. 184.) Fehérvári Sámuelné Pákei Judit egy terítőt küld a cétusnak, melynek négy sarkára négy oroszlán volt hímezve, hogy a pénzgyűjtésre szolgáló poharakat abban tartsák. 1782 dec. 12-én (Fasc. VI. 269.) az igazgató neje két díszes terítőt ad (duo mappalia ornatissima) ugyane célra.

A pénzszerzés egyik módja a *legációba menés*.

A legáció eredetét P. Szathmáry Károlynál (A nagyenyedi Bethlen-kollégium tört. 88. l.) olvassuk. Mikor a sárospataki kollégium 1671-ben Enyedre vándorolt, diákjai nem lévén kellően segélyezve, ünnepnapokon a közel fekvő helységekre mentek ki, hogy a lelkészeket kisegítsék, miért az eklézsiák részéről bizonyos segélyeket, díjakat kaptak. Ezt a szokást később a többi iskolák is átvették s ez az ú. n. *legáció* eredete Erdélyben. Nálunk először Abrudbányára kezdtek járni legátusok 1710 óta, amely eklézsiánk nagyon bőkezűen fizette meg a diákok szolgálatait (Fasc. V. 113.). Az 1755. évi senior átvizsgálta a matriculákat s úgy találta, hogy az eklézsia eddig 1126 frt 59 drt adott. És hozzáteszi: „Lássá az utókor és hálával dicsérje annak jótéteményeit, ne felejtse el soha s ami rosszabb, hálátlansággal ne oltsa ki.“ A jótékonykodást, a főnök szerint, 1708 jun. 21-én (Fasc. IV. 52.) Szabó Simon

kezdette, aki a cétusnak 6 dukátot s 36 mfrtot küldött. 1725-ig húsvétkor 2 diák ment oda legációba. 1726-ban pünköstkor kezdettek menni. Ezeket a concionatorokat nem a rektor rendelte ki, mint a többieket a szeniorral, hanem „szokás szerint“ a cétus szokott az exaktor mellé kíséret adni, olyant, aki a cétushoz méltóan szerepelhet. Ez rendesen az, aki a katalógusban utána következik. Abrudbánya példáját az idők folyamán több jobbmódú eklézsia követte. A birtokos urak pedig a 18. században majdnem mind járatlak legátust s a szegénység és nélkülözés e századában így járultak hozzá a diákok segélyezéséhez. A kapott honorárium egy része az illetőké volt, más része a közös kasszába ment felosztás végett.

1857-ben ez a rendszer is megszüntettetett, de eklézsiáknál máig is fennáll.

A pénzszerzés egyik módja volt a *betegeknél való virasztás*, melyet azonban, minthogy sok visszaélésre adott alkalmat, a 19. század elején eltöröltek.

Szokás volt az is, hogy a vidékről Kolozsvárra érkezett urakat és asszonyokat a diákok szerencsés megérkezésük alkalmával verssel, vagy örömtől áradozó beszédekkel üdvözölték (salutatio). A figyelemért kapott pénz a közös kasszába ment s felosztásra került. Ebben a figyelemben természetesen mágnások is részesültek, a fejedelmet is üdvözölték, gyakran a kormányzót is.

Aztán az életfenntartás legközelebb eső módja a *magántanítás* volt. Diákok városi gyermekeket kaptak az igazgató intézkedéséből, akiket leckéikre előkészítettek, az iskolában felügyeltek, hazulról az iskolába s az iskolából hazakisértek s ezért vagy pénzbeli honoráriumot, vagy ebédet, vagy ebédet és vacsorát kaptak. Sok szegény székely fiú lett ilyen módon a magyar közéletnek derék munkásává. A magántanítás szükségese elsősorban a rendszerből folyt. Az alsóosztályúakat ú. n. köztanítók (publicus praeceptor), azaz idősebb diákok tanították. Érezhette a vezetőség, hogy ez a tanítás nem felel meg a követelményeknek, azért segítségére jött a magántanítás rendszerével, melynek egyik célja a tanítás és különösen a felügyelet, másik a szegény diákok megsegítése volt.

De volt a létfenntartásnak egy olyan módja is, amelyet a mai olvasó csodálkozással olvas s talán el sem hisz. És ez az, hogy a diákok *mezei munkát*, kapálást, kaszálást, aratást vállaltak, nemcsak Kolozsvárt, hanem elmentek egészen Tordáig, Székig, Fenesig. Fasc. I. 147. l. olvassuk: Publica facultas datur studiosis excurrendi ad labores externos. 1640 julius 14-én szabadságot adnak a diákoknak mezei munkára (Fasc. I. 205.) 1689 aug. 4-én (Fasc. II. 463.), miután 1-én a plebánusnak „bevett szokás szerint“ egy napot arattak, a tanárok és a cétus jóváhagyása

mellett 20 diák Tholdalagi Andrásnak megy aratni Faragóba. de kikötik, hogy az általános és heti divizióból éppen úgy részesülnek, mintha itthon volnának. Aug. 4-én mennek s 25-én jönnek vissza. Ugyancsak Tholdalagi Iklódra is vitt egy csoport diákot aratásra, ahonnan gabonával megrakott szekerekkel tértek haza. (Benczédi: A kolozsvári unitárius kollégium vázlatos története. Kolozsvár, 1901. 47. l.) Aratásról lévén szó, említsük meg, hogy kezdettől fogva az volt a szokás, hogy az igazgatónak aratás idején minden diák személyválogatás nélkül egy napi személyes munkával tartozott. De idők folyamán az a nehézség állott elé, hogy a diákok hazamentek nyári vakációra, csupán az ú. n. *nyári diákok* (studiosi feriales v. aestivales) maradtak ott s nem volt elég munkás az igazgató búzájának learatására. 1699 júliusában (Fasc. III. 53.) panaszolja a főnök, hogy a régen mindig előzékenyen figyelembe vett és gyakorolt szokást most elhanyagolják s épen azok mulasztják el e kötelességet, akiknek az igazgató ad engedélyt a hazamenetelre. Mind hazamennek s az iskolában alig marad egykettő, akik az illemet tudnák s a munkát elvégeznék. Ezért a cétus határozza, hogy a piacról fogadott munkások bérét az eltávozottak fizessék. Ezen a renden Szent-Ábrahámi rektor 1732 július 18-án azt az igazán rávalló módosítást teszi, hogy az így befizetett pénzt azok részére rendeli félretenni, akik súlyos betegek, vagy nagy szükségét szenvednek. (Fasc. IV. 439.). 1749 július 28-án (Fasc. V. 5.) aratni voltak az igazgatónak egy nap, de nem végezték el teljesen és ezért másnap felszólítás nélkül önként megint kimentek, hogy elvégezzék, amire azonban a törvény szerint nem voltak kötelezve. Két diák azonban elmaradt s ezért a diákok mind a két kaput bezáratták, hogy míg ők távol vannak, senki ne járhasson se ki, se be. A két diák panaszt adott be az igazgatóhoz, melyben kérdik, hogy kinek a rendeletére zárták be őket, hiszen még enni sem tudnak. Igazuk volt, másodnap nem voltak kötelesek aratni menni. De vétettek a diáki társaság szolidaritása ellen. Nincs feljegyezve, hogy intéződött el a panasz. A diákoknak különben még más munkát is kellett végezniök. Ilyen volt a kollégium szőlőjének művelése és a *Kismező* nevű játszókertjének gondozása, sáncokkal, kerítéssel ellátása.

1692 június 30-án (Fasc. II. 530.) Lónai Sámuel özvegye végrendeletileg egy szőlőt hagyott a Házsongárdban a cétusnak azzal a rendelkezéssel, hogy azt maguk a diákok műveljék, hasznát ők vegyék s a szenior ügyeljen, hogy senki abból a cétust ki ne forgassa. Még megelőzőleg Solymosi Simó István 1685 március 9-én hagyományoz szintén a Házsongárdban egy szőlőt. Ehez 1762 jan. 12-én a szenior és a cétus

gazdája az ifjúság pénzéből 22 mfrt 44 dral vesznek még egy darabot. Aztán Márci Sámuel és neje Almási Borbára, Rhener Szőcs Istvánné, Beck Borbára és Vissováti András adnak egy-egy darab szőlőt. A szőlőkben mindenféle munkát az ifjúság végzett, mikor nem voltak bérbé adva. 1717 március 17-én (Fasc. IV. 204.) a cétus művelésre kiadja Dimén igazgatónak s más két bérlőnek „olyan feltételek mellett, amelyekkel eddig műveltettek”. Csupán az időt nem kötik ki, hogy amikor akarják, megint saját kezükbe vehessék a művelést. 1726 ápr. 8-án (Fasc. IV. 362.) az egyik bérlő, Sombori Farcenc visszaadja a szőlőt, „melyet néhány év óta művelt”. A cétus 300 karót vesz. Április 12-én kezdik a diákok az első munkát. Huszonnyolcan voltak. A főnök megörökíti nevüket, hogy „tudják, kik és hányan voltunk, mikor a cétus művelni kezdette a szőlőt. S egyben elhatározzák, hogy aki nem vett részt a munkában, vagy maga helyett nem küldött munkást, nem kap részt a haszonból. (Fasc. IV. 362—363.)

1696 május 5-én a főnök feljegyzi a Fasc. I. ktében: hogy a szőlőt 1692-től 3 évig a diákok költségén művelték, de mint-hogy kevés, vagy semmi hasznuk nem volt, Dimén rektor tanácsára bérbeadták Jövedécsi plebánusnak, Almási püspöknek és Ajtai Mihály papnak, míg kellő gondnal művelik, azzal a feltétellel, hogy évenként tizedet adjanak a diákoknak, ha meghalnak, ne legyen joguk utódaikra hagyni, hanem vegye át a rektor és ifjúság. Jövedécsi egy évig művelte a maga részét s akkor Árkosi László magyar kántornak adta át a diákság és rektor engedélyével. A főnök e tény leírása után hozzáteszi: „Ezt a jövőre való óvatosságból 1696 május 5-én feljegyeztük.”

A diákoknak Lombon is volt szőlőjük, mert 1779 májusban megbüntettek egy néhány diákot „pastinationem vinearum Lombiensium subterfugientes (Fasc. VI. 187.). A szőlőművelés azonban sok bajjal járt, mert zavarta a tanítást és tanulást s mert nem voltak szerszámaik. 1757 novemberében (Fasc. V. 165.) azt határozzák, hogy a borért kapott pénz egy részét nem osztják el, hanem visszatartják a szőlőműveléshez szükséges karókra, kötöző vesszőre, az őr fizetésére, hordók beszerzésére, szüreti költségekre. 1758 márciusában (Fasc. V. 174.) Uzoni István, a torockói iskola rektora, 32 kapát és egy ásót ajándékoz a cétusnak azzal, hogy azt idegeneknek oda adni nem szabad. 1764 nov. 8-án (Fasc. V. 317.) a tógás urak egész társasága szőlőt ültet; ha ezt nem tennék, mondja a főnök, néhány év alatt kipusztulnának a tövek. 1765 márciusában (Fasc. V. 335.) Vissováti András a Kőmál aljában egy szőlőt adományozott. Márc. 15-én (Fasc. V. 336.) megkezdik a tavaszi munkákat, márc. 26-án (Fasc. V. 337.) volt az első kapálás itt,

29-én karózás a Házsongárdban. Május 2-án kapálás. Junius 27-én a Borjumálban leveleznek és kapálnak, 29-én a Házsongárdban leveleznek (Fasc. V. 353.). Jul. 20-án megkezdik az aratást a rektornak 33-an (Fasc. V. 364.), 25-én folytatják; szept. 2-án kezdik a szőlőmunkát (Fasc. V. 357.), okt. 18-án szüretelnek. 1796 márciusában (Fasc. VII. 362.) a torockószentgyörgyi kurátortól kapákat kérnek, mert eddig mindig polgároktól kellett kérni, ami sok kellemetlenséggel járt. Kapnak 16-ot.

Úgy látszik azonban, hogy ezt az állandó és rendszeres munkát még sem lehetett a diákok vállára tenni véglegesen, mert 1785 novemberig (Fasc. VI. 351.) a diákok azért nem kaphattak az iskolai évben diviziót, mert a perceptor a pénzt szőlőművelésre adta ki s a kasszában egy fillér sem volt. Tehát megszabadultak a munkától, de viszont nem kaptak diviziót. Cseberből vederbe. 1802 ápr. 5-én a házsongárdi szőlőt eladták „kótyavetye által“ Lostájner Jánosnak 951 frt 51 krért.

A templom, iskola és az összes vagyon elvétele után a diákság sorsa a nélkülözés, koplalás és éhezés lett, amelyet a tanulás mellett állandó munkával is alig tudtak elviselhetővé tenni. A Magyar-utcai iskola építéséből is ki kellett venniök részüket. 1726-ban 2—2 szobát sövényből ők fontak. 1757 okt. 4—5-én két novicius rakja le az auditórium padlózatát (Fasc. V. 161.), kik míg dolgoztak, ételt és kenyeret kaptak s miután felszabadultak a noviciusságból, 4 héttel előbbre tétettek, ami a javadalmakból való nagyobb részesedéssel járt. 1757 novemberében (Fasc. V. 165.) arról tanácskozik a cétus, hogy az iskola hamujából és kenyérhéjából hogy lehetne pénzt szerezni? 1759-ben 4 szobát építenek sövényből s maguk vakolták meg. A főnök így mondja el ezt (Fasc. V. 195.): a rektor kiosztja azt a 4 szobát, „melyeket ez évben az Isten akaratával és segítségével Agh rektor szorgalmával és az ő állandó jelenlétében az iskola személyzetével építettek és a világ négy részéről neveztek el. Azt is hozzá teszi: került 385 frt 36 dr. Nov. 3-án (Fasc. V. 196.) felteszik azt a csengettyüt, melyet a piaci iskolában használtak. Ugyanakkor beüvegezik a felső nagy szobát és a sarok szobát (Angularis) (Fasc. V. 197.). 1764 márc. 20-án (Fasc. V. 289.) lerontják a gyermekek klaszsisát kibővítés végett s a főnök 22-én lerakja a fundamentumát; 23-án Molnár György és Gejza József Türebé mennek cementért. Okt. folyamán (Fasc. V. 313.) a főnök „két ember mélységű“ helyet ásott az árnyékszék számára s pénzhiány miatt csergerendák helyett olcsóbb fenyőfagerendákkal fedette be, de figyelmezteti utódjait, hogy bajok kikerülése végett jó lesz azokat minél hamarabb kicserélni.

Unitárius diáknak lenni mindig nehéz feladat volt.